

ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА ОИЛА ВА ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИНГ МИЛЛИЙ МЕНТАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Хайитхон Махаммаджоновна ИСМОИЛОВА

катта ўқитувчи

Андижон иқтисодиёт ва қурилиш институти

Андижон, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада Фарғона водийсининг иқлими, географияси, аҳолисининг турмуш тарзи, оила қадриятлари ва урф-одатлари баён қилинган. Фарғона водийси тимсолида миллий қадриятларнинг ўзбек халқи маданий ва маънавий урф-одатларининг қадимдан ҳозиргача шаклланиб келган муҳим сегменти ҳақидаги фалсафий қарашлар илмий таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: Фарғона водийси, урф-одат, қадрият, оила, никоҳ, ижтимоий муносабатлар, аҳоли, миллий қадриятлар.

НАЦИОНАЛЬНО-МЕНТАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМЬИ И ЦЕННОСТНАЯ СИСТЕМА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ

Хайитхон Махаммаджоновна ИСМОИЛОВА

старший преподаватель

Андижанский институт экономики и строительства

Андижан, Узбекистан

Аннотация

В статье описаны особый климат, география, образ жизни, семейные ценности и традиции Ферганской долины. На примере Ферганской долины научно проанализированы философские взгляды на важный сегмент культурных и духовных традиций узбекского народа.

Ключевые слова: Ферганская долина, традиция, ценности, семья, брак, общественные отношения, население, национальные ценности.

Глобаллашув жараёнларида кўплаб инсонлар турмуш-тарзига салбий таъсир этувчи омиллар борки, булар демографик ўсиш, ижтимоий муносабатлар, аҳоли турмуш тарзининг реструктив ривожига сабаб бўлмоқда. Шунинг учун ўзини таниган ҳар бир миллат олдида миллат бардавомийлигини таъминлаш, миллий урф-одатлар ва қадриятларни сақлаб қолиш давр тақозосига айланмоқда.

Миллий қадриятлар трансформациясини ўрганиш жамият олдида турган муҳим вазифалардан ҳисобланади. Ўзбек халқининг урф-одатлари ва қадриятларини кўплаб тадқиқотчилар ўрганмоқда. Ҳусусан Фарғона

водийсининг ўзгача иқлими, географияси, аҳолисининг турмуш тарзи, кадриятлари ва урф-одатлари тадқиқотчиларда қизиқиш уйғотади. Фарғона водийси тимсолида оила кадриятлари ўзбек халқининг маданий ва маънавий урф-одатларининг қадимдан ҳозиргача шаклланиб келган муҳим сегменти бўлиб, миллий муносабатлар изчиллигини ифодалайди.

Водий дастлаб кўчманчи қабилалардан ташкил топган, атрофни ўраб турган тоғлар билан ажратилган деҳқончилик ҳудуди эди. Вақт ўтиши билан деҳқонлар ва кўчманчилар маданияти ягона ажралмас тарихга айланди [5;10].

Фарғона водийси ярим чўлдан ташкил топган бўлсада, лекин унумдор ерларга ҳам эга. Самарали суғориш тизими, кенг узумзор майдонлар, пахта саноати, экинзор ерлар, жумладан; кенг тарқалган маҳаллий девзира гуруч, аччиқ қалампир экиладиган далалар, сазан балиқлари, ипакчилик, йўллар ва хиёбонлар, кенг тутзорлар, тоғларида ўсадиган арча, дўлана каби хўжалик маҳсулотлари инсон ҳаёти учун зарур бўлган қулай шароитни яратади. Минтақада гуруч ва қўй гўштидан ўзгача мазали таомлар тайёрланади. Қўқон тарихида муайян ўрин эгаллаган баланд ғилдиракли аравалар водийнинг ўзига хос ўтмишидан дарак беради.

Аксарият эркаклар дўппи кияди. Дўппиларнинг нақшига қараб қайси ҳудуддан эканлигини аниқлаш мумкин. Ўзига хос миллий кулолчилик ва нон марказлари доим халқаро экспертлар диққатини тортган. Ўзига хос тўй маросимлари, чойхона паловлари, аския, сўз ўйинлари водий эркаклари ҳаётида алоҳида аҳамият касб этади.

Фарғона водийси орқали ўтган Буюк ипак йўли минтақадаги кўплаб соҳаларнинг ривожланишига сабаб бўлди. Бу йўл орқали ипак, қимматбаҳо тошлар, олтин ва кумуш тақинчоқлар, рангли шиша безаклари, фармацевтика ва бўёқлар, зотли отлар ва турли хил мевалар олиб ўтилганлиги манбааларда келтирилган. Бундан ташқари водий диний миссионерлар, устоз хунармандлар, мусиқачилар, актёрлар ва рассомлар учун ҳам тажриба алмашинувчи макон вазифасини бажарган.

Фарғона водийси тарихи қадимги даврларга бориб тақалади. Водий турмуш тарзидан маълумот берувчи кўплаб манбааларда бу ҳақда далиллар келтирилган.

Исҳоқхон Жунайдулло хожа ўғли Ибратнинг “Тарихи Фарғона” [2;12] асарида Фарғона номининг пайдо бўлиши бўйича бир ривоят келтирилган. Яъни шоҳ Искандар даврида бир худудда яшовчи аҳоли, ўзлари учун бир жой ажратилишини ва ўша жойга шаҳар барпо қилмоқчи эканликларини айтади. Шоҳ Искандар бунга рози бўлади ва бир ақли расо инсонни уларга бош этиб тайинлайди. У кишининг исми Фарғона полвон экан. Фарғона полвон у шаҳардан бу шаҳардан одамларни, оилаларни олиб келибди, номини Хар хона деб қўйиб, бу сўз Пархона кейинчалик ўша одамнинг исми ва жой номидан келиб чиқиб Фарғона деб номланибди. Бу жойнинг асл номи ҳозирги Марғилон худудига тўғри келади. Фарғона эса умумий ҳолатда водий аҳолиси истиқомат қиладиган жойдир.

Яна ўша манбада муаллиф бундай деб ёзади: “Низом ут-тарихи” Қозий Байзоевдан “Равзат ус-сафо” ҳикоя қиладур: Фарғона Қубод ва Афросиёб вақтида пайдо бўлган бўлса, ҳазрати Сулаймон даврига тўғри келади. Ҳазрати Сулаймон даври Одамдан беш минг йил кейин эди. Ҳозирга келиб Одамдан етти минг тўрт юз йил кўпроқ вақт ўтди. Бу ҳисобда Фарғонанинг бино бўлгани икки минг беш юз йилларга яқин бўлса керак. Ундан чиқди Фарғона Қубод, Нўширвон, Афросиёб ва Искандарлардан қолган эски шаҳарлиги маълум бўладир” [2;13] дейди.

Йўлдош Сулаймон “Фарғонанома” [4;35] достонида Фарғона водийси жаннатмакон худуд эканлигини баён қилади. Ер юзи яратилиб Одам фарзандлари кўпайишади. Улар қариндошларга ажралиб ерни бўлиб оладилар. Фақат бир гуруҳ одамлар ер бўлинаётганида кеч қоладилар ва уларга ерда жой тугаб қолади. Шунда улар Аллохдан кеччиккани учун узр сўраб, ҳеч ким бўлмаган бирор ер сўрайдилар.

Ё худо, – дебди улар.

Ерлик бўлди ҳамма эл,

Яна борми мулкинда бирор эгасиз маскан?

Жамолинг кўриб, ё раб, етдик орзу ҳавасга!

Даргоҳингда турибмиз – бу иқболдир аввало [4;35].

Шунда карами кенг Аллоҳ бу бандалари учун малоиклари яшайдиган жойдан ер ажратган экан. Бу жой жаннатнинг бир чети бўлиб, ҳозирги Фарғона водийсига тўғри келаркан. Ушбу жойни олган инсонлар водий аҳолиси эканлиги дostonда баён қилинади.

Юқоридаги дастон, ривоятлардан Фарғона водийсининг тарихи узок ўтмишга бориб тақалиши маълум бўлади. Бу худуд аҳолиси қадимдан ўзига хос турмуш-тарзига эга эканлиги аён.

138 йилдан 90 йилгача Фарғона водийси воқеалари ҳақида Shixchi (Yozuvlar Buyuk tarixchi) va Xan Shu (Xan kitobi)да “Давон халқи ўтроқ ҳаёт кечиради, деҳқончилик билан шуғулланади, шоли ва буғдой экади. Уларда узум шароби бор. Уларнинг отлари самовий отларнинг зоти. Даванда 70 тача катта ва кичик шаҳарлар мавжуд, аҳолиси бир неча юз мингача етади. Уларнинг қуроллари ўқлари ва найзалари мавжуд” [5] деб маълумот берилади.

Фарғона водийси оила урф-одат ва қадриятларини тарихий тадбиқ этишда “Авесто” муҳим манбаа ҳисобланади. “Авесто”нинг энг қадимги қисмларида (Яшт, Готалар) ибтидоий тасаввурлардан келиб чиққан узок аждодларнинг ижтимоий ҳаёти ва маънавий маданияти ҳақидаги маълумотлар [1;140] ўз аксини топган. “Авесто” маълумотлари, жамият, оила ва унинг таркиби, уруғ ва қабилаларнинг тузилиши, худудий жойлашуви ва ўзаро алоқалари [1;140] каби масалаларни ўрганишга имкон яратади.

Фарғона водийсининг иқлими, аҳолиси турмуш тарзи, қадриятларини ўрганиш арабшунос, турк, эрон, рус олимларида катта қизиқиш уйғотган. Улар Фарғона водийси бўйича экспедиция ва тадқиқотлар олиб борганлар.

Фарғона водийсининг тарихи олис қадимият билан боғлиқ эканлиги хусусида “Табақати Тоҳирӣ”, “Мулаҳақот ус-сурух”, “Қомус ул-аълум”,

“Ажойиб ул-булдон”, “Шоҳнома” каби асарларда аниқ маълумотлар ўрин олган [3;16].

Мухаммад ат-Табарийнинг “Тарихи Табари” асарида Туркистон халқларининг араб босқинчиларига қарши кураши ва қўзғолонлари, жумладан Фарғонадаги жанглар, Абу Муслим ҳаракати, Муқанна қўзғолони баён қилинган.

Шарқ мутафаккирларининг илмий-маданий меросини ўрганар эканмиз, уларда баён қилинган Фарғона водийси миллий ментал хусусиятлари, оилавий турмуш қоидалари, ундаги шахслараро муносабатлар маданияти, эркак билан аёл муносабати, фарзанд камолоти, инсоний фазилатларнинг шаклланиши ҳақидаги қимматли фикрларида оилавий қадрият ва урф-одатлар халқимиз турмуш тарзининг бир қисми эканлигини кўрамиз.

Фарғона водийсидан оила муносабатларини фикҳий таҳлил қилган буюк аллома Бурхониддин Марғинович каби сиймолар чиққан. Бурхониддин Марғиновичнинг “Хидоя” асари Марказий Осиёда Ханафия мазҳабининг амал қилиши, Фарғона водийсида оила, никоҳ, эмишиш, талоқ, топиб олинган боланинг насабини аниқлаш каби масалаларни ҳуқуқий тартибга солинишига хизмат қилган.

Фарғона водийси ўзига ҳос иқлими, географик жойлашуви аҳолисининг зичлиги, урф-одат ва қадриятларидаги миллий ментал хусусиятлари билан бошқа ҳудудлардан ажралиб туради.

Лекин водийни ўрганиш бўйича халқаро миқёсда энг катта қизиқишга сабаб фақат ушбу унсурлар эмас, водий тарихида бўлиб ўтган нотинчликлар, аянчли ҳодисалар кўпчилик диққатини ўзига жалб этади.

XVII асрдаги сув тошқини, 1920 йилдаги кучли zilзила нафақат водийга балки бутун Марказий Осиёга катта таъсир ўтказди. Аммо сўнгги совет давридан бошлаб, энг катта муаммо ижтимоий ва маданий зиддият бўлди. СССР даврида ва унинг парчаланиши олдидан мажбуран кўчирилганлар орасида зиддият пайдо бўлди. 1989 йил ўзбеклар ва масхети турклари орасидаги зиддият, 1990 йилда Ўш шаҳридаги ўзбеклар ва

киргизлар ўртасидаги низоли вазият, 1992 йилда Наманганда диний зўравонликнинг авж олиши каби масалалар катта тортишувларга сабаб бўлди. Маълумотларга кўра 2000 йилда мусулмон экстремист гуруҳлари бутун водийга кўчиб ўтишга ҳаракат қилганлар. Кейинчалик 2005 йил 13 майда Акримийлар ҳаракати Андижон вилоятида террористик актларини амалга оширди.

Фарғона водийсини ўрганишга собиқ совет сиёсати катта эътибор қаратди. Фарғона водийсининг замонавий тадқиқотчилари, минтақани геосиёсий, географик, ижтимоий жиҳатдан таҳлил қилдилар.

Москвалик этнограф ва антропология институти доктори Сергей Абашин водийда тадқиқот ишларини олиб борди. Чегаралар бўлиниши, унинг ўзига хос хусусиятларини ўрганди. Фарғона водийси сув муаммолари бўйича доктор Kristin Bichsel 1991 йил Совет ҳокимиятининг парчаланиши сабабли Марказий Осиё, жумладан Фарғона водийсидаги сув муаммолари ва чегараларнинг бўлиниши билан боғлиқ масалаларни ўрганди [6;58-60].

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда миллий урф-одат ва қадриятларни мустаҳкамлаш бўйича бир қатор амалий ишлар олиб борилди. Миллий қадриятлар ва урф-одатларимизни сақлаб қолиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Жумладан Ўзбекистонда аҳоли энг зич яшайдиган ҳудуд ҳисобланган Фарғона водийси бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Андижон, Наманган, Фарғона вилоятларига ташрифи давомида водий аҳолисининг оила урф-одатлари ва қадриятларини мустаҳкамлаш юзасидан бир қатор ислоҳотларни амалга ошириш борасида кўрсатмалар берди. Президент ташрифи давомида бир қатор хонадонларда бўлиб, оилаларнинг яшаш тарзи, яратилаётган имкониятлар ва камчиликлар юзасидан суҳбатлар олиб борди. Амалдаги камчиликлар бартараф этилди, таклифлар қабул қилинди.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, Фарғона водийси ҳар бир давр тадқиқотчиларининг диққат марказида бўлган. Худудда истиқомат қилувчи инсонларнинг ўзига ҳос табиий туғма қобилияти, идроки, юқори салоҳияти кўплаб тадқиқотчилар томонидан асосланган. Шу нуқтаи назардан Фарғона водийсини ўрганиш бўйича ҳозир ҳам илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув шароитида оилавий муносабатларда муаммолар юзага келмоқда. Жумладан, Фарғона ёлғиз ота-оналик, бир жинсли жуфтликларнинг бирга яшаши каби турли хил турмуш тарзига бўлган муносабат. Афсуски бундай мамлакатлар сони тобора ортиб бормоқда. Турли хил оила шакллари ва турмуш тарзига тегишли қарашлар, оила урф-одатлари ва қадриятлари глобал миқёсда ўзгариб бормоқда. Бугунги кунда дунёнинг 195 давлатидан 29 тасида бир жинслилар никоҳи қонунийлаштирилган [7].

Оиладаги муаммолар энди аввалгидан фарқ қилади. Шунинг учун одамларнинг никоҳни тарк этишлари осонроқ кечмоқда.

Статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, Фарғона водийсида йилдан йилга ажралиш ва алимент жараёнлари кўпайиб бормоқда. Ажралишлар индивидуализмнинг кучайиши ва одамлар ўз бахтига эришиш учун кўпроқ эркинликка эга бўлганлиги сабабли ҳам кенг тарқалмоқда.

Жаҳонда юз бераётган жараёнларни ҳисобга олган ҳолда, ўзбек халқининг ўзига ҳос миллий қадриятларини сақлаб қолиш, хусусан оила муносабатларини мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Конституциясида “оила” атамаси қатъий, муқаддас тушунча этиб белгиланди. 2023 йил 30 апрелда Умумхалқ референдуми асосида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Янги тахрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 1 майдан қонуний кучга кирди. Конституцияда қатъий белгиланган муқаддас оила тушунчаси мамлакатимизда бўлгани каби, Фарғона водийсида ҳам оила

муносабатларини янада мустаҳкамлаш, юксак маънавият ва азалий ахлоқ асосига қурилган урф-одат ва қадриятларни сақлаб қолишда муҳим ва ишончли қонун ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев Ў.И. Ўрта Осиёда ибтидоий жамоа тузуми ва илк давлатчилик тарихи: тарих фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Урганч: УрДУ, 2019.
2. Ибрат, Исҳоқхон тўра. Тарихи Фарғона. – Тошкент: Маънавият, 2005.
3. Ибрат, Исҳоқхон тўра. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2005.
4. Сулаймон, Йўлдош. Фарғонанома – Водий достони. – Тошкент: Гафур Ғулом, 1995. – 80 б.
5. S. Frederick Starr “Ferghana Valley The Heart of Central Asia” M.E.Sharpe Armonk, New York London, England 2011
6. Bichsel, Christine. "Liquid Challenges: Contested Water in Central Asia." Sustainable Development Law & Policy 12, no. 1 (2011): 24-30, 58-60.
7. <https://www.usatoday.com>